

Konksvingerdamine

Undo, Monika. Keele konksvingerdusi.

Illustraator Ave Taavet. Toimetaja Marika Mikli.

Tallinn: Puänt 2023, 144 lk

Aknast välja vaadates sedastan, et õues vihmutab. Ilmselt ei saaks ma nii mõelda, kui poleks hiljuti lugenud Monika Undo „Keele konksvingerdusi“ ja teadvustanud selle abil endale elegantset sõna *vihmutab*, mida saab kasutada lohiseva väljendi *sajab kerget vihma* asemel. Kõnealune raamat tutvustab lugejale rohkelt tundmatuid või unustusehõlma vajunud keelen-deid ja nende üllatavat etümoloogiat. See sisaldab sõnu, mille tähendust on enne sõnartikli lugemist raske ära arvata (*rümu, jorrama, õlp*), sõnu, mida kõik hästi tunnevad, aga mille saamislugu on põnev teada saada (*eirama, sipsik, tuvastama, veenma, kunksmoor*), ja lisaks sõnu, mille tähendus jääbki selgusetuks, aga mille lugu on siiski paeluv (*tokerjad*).

Läänemaa ühigümnaasiumis eesti keele ja kirjanduse õpetajana töötav Monika Undo on varem panustanud nii laste- kui õppekirjan-dusse („Kahe kõrvitsa lugu“, gümnaasiumiõpik „Müüdi anatoomia“ jm). Seekordne, sõnade saamislugusid tutvustav kogumik on mitmekülgset kasulik, hariv ja nauditav lugemisvara. Sõnalugude järgnevus selles tundub pigem juhuslik, kuid nagu heas põnevusromaanis, hoiab pinget üleval pealkirja mõistatus, mille tähendus selgub alles eelviimases peatükis. Ave Taaveti vaimukad illustratsioonid lisavad head rütmi.

Raamatusse on koondatud naljakaid keeleleide minevikust, näiteks K. A. Hermannini pakutud *kahekordne kimbatus* (dilemma), *kõma-õpetus* (akustika) või Fr. R. Kreutzwaldi *sõnasabakõlks* (lõppriim), kuid on avatud ka tänapäevaste sõnade etümoloogilist tausta, näiteks sõnade *spaa* või *meede* puhul. Autor toob varjust välja mõnede laialt kasutatavate täna-päevaste sõnade autorid – hämmastaval kombel leidub eesti keeles hulk

ülimalt orgaanilisena tunduvaid sõnu, mille puhul ei märgata mõeldagi, et tegemist võiks olla kellegi loominguga. Näiteks selgub raamatust, et *ugrimugri* autorsus kuulub Lauri Vahtrele.

Eraldiseisvaid sõnartikleid lugedes koorub välja ka üldisemaid teemasid, sealhulgas keeleteadlaste erinev suhtumine keele arendamisega seotud küsimustesse, näiteks tehissõnade loomisse, murdekeelsuste või slängi kasutamisse kirjakeeles. Teadaolevalt on tehissõnu kirglikult populariseerinud keeleuendaja Johannes Aavik, kuid teine Johannes, nimelt oskussõnade loomise suurmeister Johannes Voldemar Veski pidas kunsttüvede rohkust keelele pigem koormaks. Meie keele lähiajalugu on olnud murdekeele suhtes sageli ettevaatlik. Tammsaare ilukirjanduslikes tekstides olevat korrektor püüdlikult murdepärasused kirjakeelseteks ümber kohandanud, kusjuures jääb teadmata, kas Tammsaare pärand sellest võitis või kaotas. Villem Grünthal-Ridala seevastu üritas teadlikult oma luulega üldkasutusse tuua murdelisi keelendeid, lisades oma raamatute lõppu seletava sõnastiku. Üksikud slängisõnad, nagu *pastakas* või *näts* on suutnud endale tõsimeelsete keelemeeste vastuseisust hoolimata kindlustada koht kirjakeeles. Samuti on huvitav tõdeda, kuidas olude muutudes kaovad sõnad, millega tähistataval nähtusel pole enam ühiskonnas kohta, nagu on juhtunud sõnaga *tuusik*.

Avastamisrõõmu pakub kogumikus eesti keele rikkalik homonüümia. Üllatav on see kasvõi sõnade *toss*, *jumikas*, *kirjand* ja *mõnu* puhul. Raamatut lugedes saab teada, et inimesel on hing sees, aga loomal *toss*. *Jumikas* ei ole sugugi ainult siniste õitega taim, vaid ka jääpurikas, *kirjand* tähistab Wiedemanni sõnaraamatus hoopis kirjut lehma ja *mõnu* võib olla ka meloodia.

Väärt raamat osutab ka väärikatele allikatele. Autor mainib sageli nii Wiedemanni sõnaraamatut kui ka Saareste mõistelist sõnaraamatut, meie olulisimaid rahvakeelsete sõnade ja väljendite kogusid, millest on hindamatut sõnaabi leidnud mitmete põlvkondade kirjanikud. Vilde olevat väidetavalt reisinud mööda Euroopat, paks Wiedemanni sõnaraamat kohvril.

Sümpaatne on autori põhimõtteline püüd taaskasutada artiklites õnnestunud, kuid teenimatult unustatud tehissõnu, näiteks *välming* (*pro väljamõeldis*) või *sõnaeeted* (*pro ettepanekud*). Nagu loetust ilmneb, on peamine meetod uudissõnade käibe tuleku kindlustamiseks nende teadlik ja

järjekindel kasutamine ilukirjanduses. Rahva hulgas armastatud autorite keelekasutus mõjutab arvukat lugejaskonda ja loomulikustab uudsed või taasavastatud keelendid. Sellega arvestasid nii Aavik kui ka Vilde.

Raamatu lugemine tekitab imetlust nende *kirjanike, keelemeeste* ja ühiskonnategelaste suhtes, kes ligi kahe sajandi vältel on meie emakeelde leidlikult väljendustäpsust lisanud. Enamjaolt erapooletu autor ei varja mõne sõna puhul ka oma poolehoidu. Näiteks Jaan Tõnissoni välja pakutud *kõlberüüste* on sõna, mille kasutamist korruptsiooni asemel tasuks Monika Undo arvates kindlasti kaaluda ning temaga tuleb nõustuda, sest Tõnissoni pakutud sõna on tõesti jõuline ja toob selgemalt välja sõna negatiivse tähenduse.

„Keele konksvingerdusi“ on mõttekas tarbida väikeste annustena, nii nagu need lood algselt erinevates lehenumbrites ilmudes võimaldasidki. Nii rikastavad konksvingerdused lugeja teadmisi keele- ja kultuuriloo vallas parimal moel ja kindlasti leiab igauks siit sõnu või väljendeid, mida edaspidi oma igapäevasesse keelekasutusse lülitada. Meie ugrimugri kultuur on selle raamatu ilmumisega palju võitnud.

Ivika Hein

Miina Härma gümnaasiumi eesti keele
ja kirjanduse õpetaja

OK